

نسبت اندیشه‌ها و اشعار حافظ با اسلام/ ارادت خاص حافظ به اهل بیت(ع)

اشاراتی که حافظ به طور مستقیم در اشعارش به قرآن، الطاف الهی، آیات و روایات و احادیث دارد گرایش واضح وی را به اسلام و مکتب تشیع نشان می‌دهد.

اشاراتی که حافظ به طور مستقیم در اشعارش به قرآن، الطاف الهی، آیات و روایات و احادیث دارد گرایش واضح وی را به اسلام و مکتب تشیع نشان می‌دهد.

به گزارش خبرنگار مهر، شمس الدین محمد حافظ ملقب به خواجه حافظ شیرازی، مشهور به لسان الغیب و ترجمان‌الاسرار، شاعر پرآوازه قرن هفتم هجری ایران است، شاعری که نه تنها شاعران ایرانی بسیاری از وی تأثیر گرفته‌اند بلکه بر شاعران دیگر ملیت‌ها چون «گوته» هم تأثیر گذاشته و سبب خلق دیوان شرقی و غربی وی می‌شود.

این شاعر پر آوازه به رسایی و شیوایی کلام و اعتقادات عمیقش به اسلام و ارادت به ائمه معصومین(ع) معروف است. حافظ شیرازی که تمام قرآن را حفظ است و قرآن ز بر می‌خواند با چهارده روایت، تأثیر این کلام الهی به خوبی در اشعارش نمایان است.

بیستم مهرماه «روز جهانی حافظ» است که به این مناسبت طی گزارشی به همراه گفتگو با دو تن از اساتید ادبیات فارسی، به نسبت میان اشعار حافظ با اسلام و عرفان اسلامی پرداخته ایم که از نظرتان می‌گذرد؛

حافظ و گرایشات اسلامی

به گفته بهاءالدین خرمشاهی، «حافظ چنان که از مستقیم‌ترین و معتبرترین سند یعنی دیوانش- بر می‌آید در دانش‌های گوناگون زمان خود که در دارالعلم شیراز رایج بوده، دست داشته و مقام او در قرآن شناسی شامخ است».

رشید کاکاوند، استاد ادبیات فارسی و عضو هیأت علمی دانشگاه آزاد اسلامی کرج، در این باره به [خبرنگار مهر](#) گفت: حافظ شناسی بحث مفصلی را می‌طلبد و در چند سطر جای نمی‌گیرد اما به هر صورت اشاراتی که حافظ به طور مستقیم در اشعارش به قرآن، الطاف الهی، آیات و روایات و احادیث دارد گرایش واضح وی را به اسلام نشان می‌دهد. وقتی تمام زوایای مختلف و اندیشه‌های حافظ و سبک و سیاق وی را بررسی می‌کنیم به خوبی در می‌یابیم حافظی که خود تخلص حافظ را به سبب حفظ کل قرآن بر می‌گزیند، ارتباط مستقیمی با گزاره‌های اسلام داشته و قرآن را در سینه دارد.

کاکاوند افزود: حافظ در دوره‌ای قرار دارد که همه ادبیات پیش و بعد از وی گرایشات اسلامی دارند و از این روی عرفان اسلامی و قرآنی که طریقت رسیدن به معرفت الهی از دل اسلام است در شعر وی موج می‌زند و به اعتقاد بسیاری همین اشعار وی سندی است که نشان از ارتباط وی با اسلام دارد.

بهاءالدین خرمشاهی در این باره می‌نویسد: حافظ کمابیش ۵۰ سال عمر خود را به مطالعه آثار قرآن شناختی و علوم بلاغی و نیز دواوین شعر فارسی و عربی گذرانده است. او به معنای عادی کلمه فلسفه نمی‌انگارد، بلکه ژرف اندیش و راز بین است و باریک اندیشی و اصالت رأی و اصالت فکر او از بسیاری از فیلسوفان حرفه‌ای فراتر است. کاکاوند در این باره می‌گوید: حافظ و اشعارش جدا از اسلام نیست حتی فلسفه‌های تفکرات وی مبدأ و مبنای اسلامی دارد و از هر طرف بنگریم حتی در شکل عاشقانه اشعار و روایتگرانه با اسلام و روایت دینی و عرفان در ارتباط است.

نمود خط عرفانی افکار و اعتقادات حافظ در اشعارش

«مهدی حمایت خواه جهرمی»، نویسنده و پژوهشگر زبان و ادبیات فارسی هم [در گفتگو با مهر](#) می‌گوید: اندیشه‌های حافظ بیشتر عرفانی و مکتب انسانیت است، اشعارش هم جنبه معنوی دارد. او در اشعارش بیشتر به آیات قرآن اشاره می‌کند.

وی می‌افزاید: دیوان حافظ نشان از معرفتی دارد که از دل سرچشمه می‌گیرد. حقیقت انسانیت در اشعار حافظ مشخص است و عالم به همه دانش‌های ادبی، شرعی و حکمت است؛ حکمت‌های عرفانی حافظ مکتب انسانیت بوده و نماد و رنگ و بوی عرفانی و اسلامی در آن دیده می‌شود؛ از سوی دیگر این عرفان، عرفان اشراقی است و بر مکتب انسانی و اخلاق تکیه دارد. حمایت خواه معتقد است آنچه در اشعار حافظ به خوبی مشهود است، ارتباط مستقیم و تأثیرپذیری آموزه‌های اسلامی با آن است چنانچه استاد مطهری در خصوص حافظ می‌گوید: «حافظ گلی از بوستان فرهنگ اسلامی است». این بوستان را نمی‌توان به تنهایی نشان داد بلکه باید شخصیت حافظ را در بوستان فرهنگ اسلامی شناخت و تفسیر کرد تا هم حافظ و هم ارتباط او با گزاره‌های اسلام شناخته شود؛ کسی هم که می‌خواهد حافظ را بشناسد لازم است که هم عالم و هم عارف یعنی جامع علوم باشد.

ارادت به ائمه(ع) به سند معتبر اشعار

به گفته این پژوهشگر زبان و ادبیات فارسی، حافظ به اعتقادات اسلامی بسیار پایبند و این در اشعار و دیوان پر بار او مشخص است. او شاعری اثنی‌اشعری است که ارادات خاصی به حضرت مهدی(عج) و امام رضا(ع) دارد و در این خصوص شعر حافظ سند معتبری است که خط فکری او را تعیین می‌کند چنانچه حافظ می‌سراید: «قبر امام هشتم، سلطان دین، رضا / از جان بیوس و بر در بارگاه باش» یا در جایی دیگر می‌گوید: «امروز زنده ام به ولای تو یا علی / فردا به روح پاک امامان گواه باش». در خصوص اعتقادش به مهدی موعود(عج) هم همین بس که می‌گوید: «کجاست صوفی دجال فعل ملحد شکل / بگو بسوز که مهدی دین پناه رسید».

حمایت خواه افزود: سراسر دیوان حافظ نشان دهنده این است که سرچشمه‌ای از جان و دل انسانی ادیب و با استعداد خارق‌العاده و پایبند به دین مبین اسلام و مذهب تشیع است.

تغال به دیوان حافظ از گذشته تا امروز

حافظ پیش از آنکه بخواهد نقشی در زبان فارسی ایفا کند با کلام زیبا و تعابیر چند لایه اشعارش جای خود را در میان فرهنگ ایرانی اسلامی می‌گشاید تا آنجا که دیوان و غزلیات این شاعر و حافظ قرآن وسیله‌ای برای تغال و تاویل در عالم دنیا می‌شود و ایرانیان در مناسبات مهم و حساس به این دیوان پر رمز و راز تغال می‌زنند که این خود به تنهایی اهمیت فال حافظ و جایگاه آن در سرزمین پارسی اسلامی را نشان می‌دهد.

کاکاوند در این خصوص می‌گوید: فال حافظ یکی دو قرن بعد از حافظ تا امروز و حتی در دوران خود اهمیت داشته است و مردم به این تغال‌ات از دیوان وی دلبسته شده‌اند. همان‌طور که در مواقع حساس به قرآن و کلام الهی رجوع می‌کنند در موارد دم‌دستی‌تر هم به دیوان حافظ مراجعه می‌کنند و با تغال به آن از تعابیر چند لایه اشعار وی تعبیری بر می‌دارند. ما به سبب نیازهای شخصی خود و میل به تاویل از احوال دنیا به یکی از مهمترین متن‌های ادبیات فارسی رجوع می‌کنیم.

به گفته بهاءالدین خرمشاهی، «مردمی که به دیوان حافظ روی می‌آورند دیگر از آن روی بر نمی‌تابند و به طاق‌نسیانش نمی‌نهند. اینان نه گرفتار خیالات واهی، نه تلقین و نه توطئه، نه دستکاری ذهنی و نه تبلیغ و تقلید شده‌اند. به سادگی و در همان خواندن‌ها و بازخوانی‌های اولیه شعر حافظ را پسند خاطر خود و گویای رازهای ناگفته و آرزوهای نهفته خود می‌دانند.»

کاکاوند در این باره می‌افزاید: انسان به طور کلی به فال و تغال گرایش دارد و این تغال به گونه‌های مختلف در دنیا وجود دارد از شکل‌های سودجویانه خودمانند رمالی و کف بینی تا شکل معقول

و ادیبانه آن مانند فال حافظ و بهتر است که برای تقال به دیوان حافظ به عنوان یک سند معتبر از اشعار عرفانی و معنوی با گرایشات و اشارات مستقیم به آیات و روایات مراجعه کنیم.

این محقق و نویسنده، تقال به حافظ را یکی از سنت های دیرینه ایرانیان می داند و می گوید: مردم ما معمولاً در سنت ها و مراسمات آیینی خاص خود مانند عید نوروز و شب یلدا دوست دارند از این متن چند لایه برداشتی داشته باشند.

هیچش هنر نبود و خبر نیز هم نداشت

حافظ به واقع نه دارای کشف و کرامات و نه حتی مدعی آنها بوده، ولی نفس صدق داشته است. غیب گو و غیب دان نبوده ولی به ژرفی و گسترگی زیسته است. گوشه های نزیسته را زیسته است. گوشه های پنهان مانده را که کمتر کسی توانسته است بزید زیسته و اندیشه کرد و به شعر درآورده. شعر او آیینه دار طلعت و طبیعت یک قوم است. زندگی نامه جمعی ماست. همین است که عاشق و غریب و اسیر و دردمند و مجهور و آرزومند و مشتاق و منتظر و گبر و ترسا و مومن و آزاد اندیش و عارف و عامی و مست و هشیار همه نقش خویشتن را در آئینه صافی شعر او باز می یابند. حمایت خواه هم با تأکید بر اینکه اعتقاد به دیوان و فال حافظ از گذشته تا به امروز در میان ایرانیان وجود داشته است، می گوید: شاهدیم که در هر خانه ایرانی یک دیوان حافظ وجود دارد و این اعتقاد ایرانیان مسلمان را به این شاعر شیعه نشان می دهد.

به گفته وی فال حافظ بسیار کامل و جامع است و شاید همین ارتباط حافظ با ائمه معصومین(ع)، خداشناسی و عرفان او که به وضوح در اشعارش دیده می شود، ارادت خاص این شاعر غیب گو به امام هشتم(ع) و حضرت صاحب عصر مهدی موعود(عج) سبب جایگاه خاص و ویژه این شاعر در میان ایرانیان بوده است.

وی در این باره گفت: از طرفی مردم معتقدند دیوان حافظ جنبه های مثبت بسیاری دارد از جمله اینکه اشعار حافظ مثبت نگر است و از همه مهمتر اینکه اشعارش بر پایه اعتقادات قوی، عرفان و حکمت انسانیتش استوار است و چون این شاعر مثبت نگر حافظ کل قرآن می باشد و به قول خودش قرآن را با ۱۴ روایت می خواند، مضامین اشعارش هم برگرفته از آیات قرآنی است؛ از سوی دیگر اشعار حافظ که از دل و جان او سرچشمه می گیرد چند پهلو و چند معنا بوده و تفسیرهای متعددی دارد و همین جاست که به فرموده رهبری اشعار حافظ به فراخور عقل و اندیشه هر قشری معنایی دارد. همین موارد جایگاه تقال به حافظ را در فرهنگ ما ارزشمند نشان می دهد.

دیوان حافظ مثل اعلی و اگر نگوییم برجسته ترین، یکی از دو سه برجسته ترین نمونه های والای فصاحت و سخن وری در زبان فارسی است. حافظ این شاعر پارسی گوی مسلمان نقش مهمی در زبان و ادبیات فارسی بازی می کند تا آنجا که مقام معظم رهبری کلام حافظ را به شعر زرین مرصع تشبیه کرده و خودش را ستاره درخسان ادبیات فارسی می خواند و این مهم نشان از ارتباط مقام معظم رهبری با این اشعار دلنشین دارد.

حافظ در کلام رهبری

کااوند افزود: حافظ جایگاه والایی در ادبیات فارسی ما دارد چرا که وی تمام ادبیات فارسی تا زمان خود را جمع کرده و به بهترین شیوه و بلیغ ترین شکل زبان ادا می کند و اندیشه ایرانی که مجموعه ای از فلسفه، عرفان و تاریخ است را می توان در کلام حافظ جستجو کرد.

این استاد دانشگاه شخصی سازی همه اقشار در شعر حافظ را دلیلی بر اعتبار آن نزد مخاطب دانسته و می افزاید: هر کسی به فراخور درک خود برداشتی از ابیات حافظ دارد که عاملی بر نشان دادن ظرفیت های بیشتر این کلام عرفانی است و به همین سبب رهبری هم اغراق آمیز از حافظ تعریف می کنند چرا که به عمق و ظرافت کلام وی رسیده اند.

حمایت خواه هم نیز در این باره گفت: مقام معظم رهبری حافظ را ستاره درخشانی در فرهنگ و ادب فارسی می خوانند و می فرمایند «در طول این چندین قرن تا امروز نداریم هیچ شاعری را که به قدر حافظ، در اعماق و زوایای جامعه ما و ذهن و دل ملت ما نفوذ کرده باشد و حضور داشته باشد. شاعر همه قرنهایست و همه قشرهاست. از عرفای بی‌خود از خود مجذوب جلوه‌های الهی، تا ادیبان و شاعران خوش‌ذوق، تا زندان بی‌سر و پا و تا مردان و زنان معمولی جامعه ما، هر کدام در حافظ سخن دل خود را یافتند و به زبان او، شرح حال و وصف حال خود را سرودند. شاعری که دیوان او تا امروز هم، پرفروش ترین کتاب و پرنشرترین کتاب، بعد از قرآن است و دیوان او در همه جای این کشور و در بیشتر خانه‌ها با قداست و حرمت، در کنار کتاب الهی گذاشته شده است. شاعری که لفظ و معنا را و قالب و محتوا را با هم به اوج رسانده و در هر مقوله‌ای که سخن رانده، زنده‌ترین و موجزترین و شیرینترین را گفته است.»

وی می افزاید: مشاهده می کنیم که دیوان حافظ بعد از چند قرن امروز هم در زمره پرفروش ترین و پرتیراژ ترین کتاب ها، بعد از قرآن است و شاید در بسیاری از خانه ها در کنار کتاب الهی گذاشته شده است. یکی از دلایل برای این تعبیر رهبری از حافظ را می توان در این دانست که حافظ شاعری است که لفظ و معنا را در کنار قالب و محتوا با هم به اوج رسانده و زنده ترین و شیرین ترین بیان را داشته است به طوری که در دل و جان خیلی ها نشست است.

کلام حافظ شعر زرین مرصع است

حمایت خواه، نویسنده و محقق زبان فارسی گفت: در جای دیگری رهبر شعر حافظ را به شعر زرین مرصع تشبیه می کنند و ادامه می دهند: «این ویژگی نشان دهنده اوج سخن فارسی است». هر چه در زبان و ادبیات فارسی بررسی و جستجو کنیم به شیرینی و فصاحت کلام حافظ هیچ سخنی یافت نمی شود و می توان گفت که همه خصوصیات زبان فارسی در شعر و کلام حافظ وجود دارد. وی افزود: از طرفی مقام معظم رهبری هنر بزرگ اشخاصی مثل سعدی و حافظ را در تازگی سخن آنها می داند و می فرماید: «حافظ، هفتصد سال پیش طوری حرف می زند که ما امروز وقتی آن سخنان را باز می‌گوییم اصلاً احساس غربت نمی کنیم و اصلاً زبان، زبان امروز است.» همین تازگی و زندگی کلام حافظ است که موجب می شود این سخن برگرفته از عمق جان حافظ پس از قرن ها همچنان در دل و جان خوانندگانش نفوذ کرده و جزو پر فروش ترین کتاب ها باشد.

وی در ادامه به نقش کلام حافظ در ظرافت، فصاحت و بلاغت ادبیات فارسی اشاره کرده و می گوید: در اشعار و دیوان حافظ آثار بسیاری از حکمت اسلامی دیده می شود، جنبه عرفانی و معنوی این اشعار و توجه ویژه ای که به اسلام و قرآن داشته نشان می دهد که حافظ اندیشمند و مکتبی از انسانیت بوده است و توانسته به زیبایی و فصاحت آن را در اشعارش نمایان کند و این حاکی از این است که حافظ این شاعر پارسی گوی مسلمان یک هنرمند و یک ایرانی مسلمان واقعی و به عبارتی یک انسان کامل به تمام معنا بوده است و ما هنوز نتوانسته ایم آن طور که باید به هنر عرفانی و اشراقی حافظ که بوی بهشت و روحانیت می دهد، توجه کنیم ولی آنچه مسلم است این شاعر در طی قرن ها نقش بسیاری در رسایی و فصاحت کلام فارسی گذاشته که پس از قرن ها همچنان تازه بوده و گرد کهنگی بر آن ننشسته است.

حمایت خواه معتقد است؛ جامعیت احساس و عواطف حافظ و انطباق آن با روحیات و اعتقادات ایرانیان سبب شده که کلام حافظ در هر دلی بگذارد و دیوانش در هر خانه ای وجود داشته باشد.